

Inflanty, dawne Inflanty, Inflanty Polskie, Kurlandia, powiat piltyński – potyczki terminologiczne

Historyk używa określeń, które albo wyczytał w źródłach, albo sam wykoncypował na podstawie analizy dziejów. Truizmem jest stwierdzenie, że bardzo często takie określenia nie są zbyt precyzyjne, a ich zakres – niezbyt jasny. Historia nazw i pojęć używanych przez historyków dla określenia ludów, krajów i innych zjawisk jest więc sama w sobie ważną, często wręcz fascynującą dziedziną wiedzy.

Bogusław Dybaś

Toruń-Wiedeń

Z pewnością do takich pojęć o bardzo ciekawych dziejach i nie zawsze precyzyjnym zakresie należą tytułowe Inflanty. Jest to określenie kraju, który współcześnie nie istnieje, ale który wielokrotnie pojawia się zwłaszcza w nowożytnych dziejach Polski i w dawnej polsko-litewskiej Rzeczypospolitej. Oczywiście nie są Inflanty zagubioną gdzieś Atlantydą – pojęcie to w najszerszym i najogólniejszym zakresie terytorialnie pokrywa się niemal dokładnie z obszarem dwóch współczesnych republik bałtyckich: Łotwy i Estonii, stąd pojawienie się tego terminu w „łotewskim” numerze „Wiadomości Historycznych” wydaje się ze wszech miar uzasadnione.

Nazwa

Tereny tych krajów na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia zamieszkiwały plemiona bałtyjskie (Łotwa) oraz ugrofińskie (Esto-

nia), ale oczywiście zasięgi obu tych grup nie pokrywały się dokładnie ze współczesnymi granicami politycznymi. Na terenie dzisiejszej Łotwy, obok bałtyjskich Letgałów, Kurów, Semigałów (spokrewnionych z Litwinami i nieistniejącymi już Prusami czy Jaćwingami), zamieszkiwali też stosunkowo nieliczni ugrofińscy Liwowie, których siedziby znajdowały się na wybrzeżu Zatoki Ryskiej, w tym w pobliżu ujścia największej rzeki w tej części Europy – Dźwiny¹.

Mieszkający nad morzem Liwowie jako pierwsi stykali się z przybywającymi z zachodu Europy kupcami, w tym z kupcami hanzeatyckimi, poszukującymi w XII wieku szlaków na wschód Europy. Dlatego też oni dali nazwę całemu krajowi, który ukształtował się na terenie dzisiejszych Łotwy i Estonii w wyniku ekspansji, najpierw handlowej, następnie chrystianizacji, wreszcie zbrojnego podboju. Livonia (niem. *Livland*, czyli właśnie „kraj Liwów”) powstała jako niemiecka kolonia na wschodnich wybrzeżach Bałtyku, ale nigdy nie stanowiła takiej politycznej i ustro-

jowej jedności jak państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Czasami mówi się o dawnych Inflantach (czyli właśnie owej Livonii czy jak to określają dla pełnej precyzji i unikania nieporozumień historycy niemieccy: *Alt-Livland*) jako o federacji czy konfederacji, ale w rzeczywistości była to dużo luźniejsza struktura złożona z jednej strony z obszarów pod panowaniem zakonu, z drugiej strony – samodzielnych księstw-dominionów biskupich (biskupa, później arcybiskupa ryskiego, biskupów: dorpackiego we wschodniej części kraju i ozylskiego, obejmujące obok wyspy Ozylii część stałego lądu w północno-zachodniej części Estonii; własnego dominium nie posiadał biskup Rewla, zaś biskup kurlandzki był członkiem zakonu krzyżackiego, gdyż jego dominium – złożone z trzech charakterystycznych enklaw w zachodniej Kurlandii – powstało dopiero po zdobyciu tego kraju przez zakon).

Zakon

Dużą samodzielność miała także założona w 1201 roku Ryga. Ta zło-

¹ Obecnie oblicza się, że na terenie Łotwy, głównie w tzw. kraju liwońskim w Kurlandii, w pobliżu przylądka Kolka, mieszka ok. 2000 Liwów, ale tylko kilkadziesiąt osób posługuje się na co dzień językiem liwskim.

zona struktura była następstwem skomplikowanych okoliczności podboju i chrystianizacji Inflant, w których początkowo zbrojnym ramieniem Alberta, legendarnego biskupa Rygi, był zakon kawalerów mieczowych, a dopiero po jego klęsce w bitwie z Litwinami pod Szawłami w 1236 roku został on połączony z Krzyżakami. Nawet jeśli zwyczajowo inflancką gałąź zakonu krzyżackiego określa się także w odniesieniu do późniejszych stuleci kawalerami mieczowymi czy wręcz mówi się o państwie zakonu kawalerów mieczowych w Inflantach do XVI wieku, to trzeba wiedzieć, że nie są to określenia precyzyjne.

Wprawdzie zakon krzyżacki był najpotężniejszą siłą polityczną i militarną w Inflantach, ale o hegemonię w kraju zawsze musiał twardo walczyć, przede wszystkim z arcybiskupem ryskim, a ważnym partnerem w tej grze było także miasto Ryga. Natomiast czynnikiem konsolidującym niemieckich zdobywców był fakt, że na obszar Inflant napływali w średniowieczu przedstawiciele raczej górnych warstw społecznych: duchowni, rycerze (wasale) czy kupcy i rzemieślnicy, którzy na miejscu na co dzień musieli konfrontować się z miejscową ludnością, spychaną na niższe pozycje społeczne (chłoptwo, dolne warstwy społeczne w miastach), określaną mianem nie-Niemców (*Undeutsche*). Czynnikiem konsolidującym było też zagrożenie zewnętrzne (ze strony Rusinów, Litwinów czy Skandynawów) tego zachodniego kraju, położonego na rubieżach świata. To zaowocowało między innymi powstaniem u schyłku średniowiecza wspólnego ogólnoinflanckiego zgromadzenia stanowego, przekształconego z czasem w sejm krajowy (*Landtag*).

Wiek XVI

W dziejach dawnych Inflant przełomowy okazał się wiek XVI. W pierwszej połowie tego stulecia błyskawiczny i pełny sukces odniosła w Inflantach reformacja zapoczątkowana wystąpieniem Marcina Lutera (1517). Fakt, że prawie w całych Inflantach władzę polityczną

Mapa krajów bałtyckich (Inflant) ok. 1617 roku, po szwedzko-rosyjskim pokoju w Stolbowie, pokazuje moment najdalejszego zasięgu terytorialnego Rzeczypospolitej w Inflantach. Na północ od Dźwiny widoczne są trzy województwa (palatinat): parnawskie, dorpackie i wendeńskie. Z tego ostatniego, po szwedzkich podbojach w kolejnych dziesięcioleciach, pozostanie w ramach Rzeczypospolitej jego południowo-wschodnia część z Dyneburgiem, Inflanty Polskie. Ich granicą będą mniej więcej dwa widoczne na mapie ciekł wodne biegnące z północnego wschodu na południowy zachód wraz z jeziorem Łubań. Na południe od Dźwiny rozpościera się Księstwo Kurlandii i Semigalii, podzielone na dwa nadstarostwa semigalskie (Mitawa i Zelburg) oraz dwa kurlandzkie (Tuckum i Goldynga). Zaznaczony tu został w trzech charakterystycznych enklawach teren powiatu piltyńskiego, określonego tu jeszcze jako *Stift Pilten* (w skrócie St.P.)

Źródło mapy: R. Wittram, *Baltische Geschichte. Die Ostseelände. Livland, Estland, Kurland 1180–1918*, München 1954

sprawowali duchowni (zakon, biskupi), przyczynił się prawdopodobnie do spotęgowania tych zjawisk, za które kler był krytykowany u schyłku średniowiecza w całej Europie.

Drugim niezwykle ważnym czynnikiem była ekspansja w tym regionie Europy rosnącego w siłę państwa moskiewskiego, szukającego dojścia do Bałtyku i otwarcia drogi na zachód Europy. Wobec tych zagrożeń Inflantom udawało się zachować względną jedność i stabilność, a w rezultacie odporność w czasie, gdy mistrzem inflanckim zakonu krzyżackiego pozostawał Wolter von Plettenberg

(1494–1535). Po jego śmierci zaczął jednak narastać kryzys, który doprowadził do upadku dawnych Inflant.

Bardzo ważnym czynnikiem tego procesu było zainteresowanie krajem ze strony mocarstw tego regionu Europy – obok Moskwy, również Szwecji, Danii, a także państw jagiellońskich: Litwy i Polski. Ogólnie rzecz biorąc, Inflanty były ważne dla Litwy zwłaszcza z dwóch powodów: komunikacyjnego znaczenia rzeki Dźwiny jako drogi handlowej oraz zagrożenia, jakie dla Litwy mogło stanowić ich opanowanie przez Moskwę, śmiertelnego wroga Wielkiego Księstwa.

Upadek Inflant

Upadek i rozpad dawnych Inflant był procesem skomplikowanym, długotrwałym, a przy tym niezwykle wyniszczającym. Doprowadził do ukształtowania w epoce nowożytnej obrazu kraju daleko odbiegającego od tego w średniowieczu. Najważniejszym elementem tego obrazu była utrata samodzielności przez Inflanty i ich podporządkowanie mocarstwu ościennym, najpierw Polsce i Litwie (od 1569 roku Rzeczypospolitej), następnie Szwecji, wreszcie – w XVIII wieku – Rosji. To podporządkowanie nie dotyczyło jednak – aż do 1795 roku – nigdy całości dawnych Inflant. Jeśli w wyniku wyniszczającej, trwającej ćwierć wieku (1558–1583), tzw. wojny inflanckiej oraz zwycięskich kampanii Stefana Batorego w latach 1579–1581 większość Inflant znalazła się w strefie wpływów Rzeczypospolitej, to nie dotyczyło to północnej części kraju, czyli Estonii, znajdującej się od 1561 roku pod panowaniem szwedzkim, a także wyspy Ozylii, która do 1645 roku była pod panowaniem duńskim. Gdy w XVII wieku szwedzkiemu królowi Gustawowi Augustowi udało się opanować Inflanty, co przypieczętowało zdobycie Rygi w 1621 roku, to zdobycze te ograniczyły się do obszarów na północ od Dźwiny, i to nie całych, bez ich południowo-wschodniej części, dzisiejszej łotewskiej prowincji Łatgalii z Dyneburgiem (łot. *Daugavpils*). Podobnie w XVIII wieku, gdy w wyniku wielkiej wojny północnej (1700–1721) Rosja wyparła Szwecję z Inflant, to do rozbiórów Rzeczypospolitej, dotyczyło to tylko wspomnianych terenów na północ od Dźwiny.

Inflanty w państwie polsko-litewskim

Związek dawnych Inflant z państwem polsko-litewskim w epoce nowożytnej, nawet jeśli panowanie Rzeczypospolitej nad większością Inflant okazało się w sumie epizodem, był istotny z wielu względów dla tego kraju. Podwaliny pod niego położyły układy zawarte 28 listopada 1561 roku w Wilnie między przedstawicielami części stanów

litewskich i królem polskim. Ich efektem były dwa dokumenty: *Privilegium Sigismundi Augusti* oraz *Pacta Subiectionis*. Z wielu ich postanowień, w przypadku pierwszego, być może najważniejsze było nadanie pełni szlacheckich praw dotychczasowym rycerzom (wasalom) inflanckim – nadanie im w dziedziczne władanie (alodyfikacja) dóbr dzierzonych dotąd zwykle na prawie lennym oraz nadanie pełni władzy nad chłopami w tych dobrach. W Inflantach zagwarantowano także wolność wyznania augsburskiego (luterańskiego). Był to akt de facto fundujący szlachtę inflancką i stąd zawsze przywoływany dla potwierdzenia jej praw.

Z kolei *Pacta Subiectionis* to dokument, który między innym tworzył nowy byt państwowy na terenie dawnych Inflant, mianowicie **Księstwo Kurlandii i Semigalii**, które – wzorem pruskim sprzed kilkudziesięciu lat – powstało jako uposażenie ostatniego mistrza inflanckiego zakonu krzyżackiego, Gottharda Kettlera. Kurlandia, podobnie jak Prusy Książęce Albrechta Hohenzollerna, była państwem świeckim i protestanckim, lennem króla polskiego, następnie Rzeczypospolitej. W tym charakterze, najpierw pod panowaniem dynastii Kettlerów, a następnie – w XVIII wieku – Bironów, Kurlandia przetrwała jako państwowy twór do III rozbioru Rzeczypospolitej (1795), kiedy weszła w skład tzw. bałtyckich prowincji Rosji jako gubernia kurlandzka, obok guberni inflanckiej (północna część dzisiejszej Łotwy i południowa Estonii) oraz estlandzkiej (północna część dzisiejszej Estonii). Należy jednak odnotować, że w Kurlandii już od początku XVIII wieku bardzo silne były wpływy Rosji. Oznaką tego było choćby osadzenie na tronie w Mitawie (stolica Kurlandii; łot. *Jelgava*) dynastii Bironów. Jej założyciel, Ernst Johann Biron (Bühren, 1690–1772), był faworytem rosyjskiej carycy Anny i osobą bardzo wpływową w Imperium Rosyjskim w latach 30. XVIII wieku.

W czasach nowożytnych z terytorium Kurlandii wyłączony był jednakże obszar **powiatu piltyńskiego**, który – jako ciesząca się dość dużą

niezależnością republika szlachecka – podlegał bezpośrednio polskiemu królowi. Powiat piltyński obejmował terytorium dawnego dominium biskupa kurlandzkiego – wspomniane już trzy enklawy w zachodniej Kurlandii. W 1560 roku terytorium to zostało zakupione przez duńskiego królewicza Magnusa, osobą bardzo barwną i odgrywającą dość interesującą rolę w burzliwych dziejach Inflant w latach 60. i 70. XVI wieku, wyznaczoną nawet przez cara Iwana Groźnego do godności króla Inflant, oczywiście z nadania carskiego. Po śmierci Magnusa terytorium dawnego biskupstwa znalazło się najpierw, jako zastaw, pod kontrolą Hohenzollernów, aż ostatecznie w 1617 roku, w wyniku postanowień królewskiej komisji, uzyskało swój „republikański” status. Szlachta piltyńska zazdrośnie i skutecznie – aż do 1795 roku – strzegła swojej niezależności, a ze względu na jej stosunkowo niewielką liczebność ustrój powiatu często określano jako „rządy szwagrow” (*Schwagerregiment*).

Zarówno więc Kurlandia, jak i Piltyń, czyli południowa część dawnych Inflant, pozostawały (aczkolwiek na różnych zasadach) w ramach Rzeczypospolitej aż do III rozbioru. Bardziej złożone były losy kraju na północ od Dźwiny. Ich definitywne – chociaż zaledwie na 40 lat – opanowanie przez Rzeczpospolitą nastąpiło w wyniku zwycięskich kampanii Stefana Batorego w latach 1579–1581 i rozejmu w Jamie Zapolskim (1582). Batoremu nie udało się opanować jedynie szwedzkiej Estonii. Terytorium Inflant będących swoistym kondominium Korony i Litwy ulegało procesowi stopniowej integracji z Rzeczpospolitą. Obszar ten m.in. podzielono na trzy województwa: wendeńskie, parnawskie i dorpackie, a posłowie z sejmiku inflanckiego zasiadali w sejmie Rzeczypospolitej.

Podjęto też działania w celu rekatolizacji kraju m.in. poprzez założenie biskupstwa w Wenden (pol. *Kieś*, łot. *Cēsis*) oraz osadzenie jezuitów w Rydze i Dorpacie, chociaż efekty tej działalności były dość ograniczone. Polskiemu panowaniu

w Inflantach na północ od Dźwiny („zadźwińskich”) kres położyła ekspansja szwedzka i ostatecznie zdobycie w 1621 roku Rygi przez Gustawa Adolfa. Inflanty zostały podzielone na część szwedzką (z Rygą, Wenden, Parnawą i Dorpatem) oraz południowo-wschodnią część z Dyneburgiem, która została przy Rzeczypospolitej.

Stan ten ostatecznie potwierdził pokój oliwski (1660), w którym po raz pierwszy padła nazwa **Inflanty Polskie** (*Livonia polonica*). Dla terytorium tego, które oficjalnie nazywano **Księstwem Inflanckim**, sejm Rzeczypospolitej w 1677 roku nadał status województwa (województwo inflanckie) z odrębnym sejmikiem, szlacheckim sądownictwem oraz hierarchią urzędniczą (trzy urzędy senatorskie: wojewoda, kasztelan oraz biskup, starosta grodzki w Dyneburgu, pozostałe urzędy ziemskie). Na skutek tego, a także na skutek napływu na to terytorium licznej szlachty z Polski i Litwy Inflanty Polskie uległy w ciągu XVIII wieku daleko idącej polonizacji i rekatolizacji, co dotyczyło także wielu dawnych inflanckich rodów pochodzenia niemieckiego (jak Platerowie, Borchowie, Hylzenowie czy Tyzenhauzowie).

W tym charakterze Inflanty Polskie (a dokładniej: księstwo, względnie województwo inflanckie) pozostały w składzie Rzeczypospolitej do I rozbioru (1772), po którym weszły w skład Imperium Rosyjskiego, ale – co ciekawe – nie zostały włączone do prowincji bałtyckich, tylko sta-

ły się częścią guberni pskowskiej, a następnie witebskiej. Nadal pozostawały ważną częścią Kresów pod wpływem polskiej kultury. Dopiero uzyskanie niepodległości przez Łotwę w 1918 roku zaowocowało połączeniem Inflant Polskich (Łatgalii) z pozostałymi obszarami dawnych Inflant.

Podsumowanie

W sumie więc obszary, które obecnie stanowią terytorium republik bałtyckich, Łotwy i Estonii, zamieszkałe we wczesnym średniowieczu przez plemiona Bałtów i Ugrofinów, zostały w XIII wieku opанowane przez Niemców i utworzyły niemiecką kolonię o bardzo złożonej strukturze społecznej i ustrojowej, określaną jako stare Inflanty lub dawne Inflanty (*Alt-Livland*). Jej upadek w XVI wieku doprowadził do podziału kraju oraz do tego, że część obszarów inflanckich (i na bardzo różnych zasadach) znalazła się w strefie wpływów polsko-litewskiej Rzeczypospolitej. Najtrwalszy – bo trwający około dwóch stuleci – był ten związek w przypadku Księstwa Kurlandii i Semigalii (Kurlandia), powiatu piltyńskiego (Piltyń) oraz części obszaru na północ od Dźwiny, z Dyneburgiem jako stolicą (Inflanty Polskie). W końcu XVIII wieku wszystkie terytoria dawnych Inflant znalazły się w ramach imperium carskiego, a po jego upadku powstały niepodległe państwa Łotwa i Estonia (1918), którym po kilkudziesięciu latach przynależności do imperium

sowieckiego (od 1940 roku) udało się ostatecznie uzyskać niepodległość w 1991 roku. Występując pod zbiorczą nazwą *Inflanty*, obszary te stanowią ważny, chociaż mało znany i w dużym stopniu zmitologizowany, element historii dawnej Rzeczypospolitej i Polski.

LITERATURA

- Balcerk M., *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012.
- Dyaś B., *Inflanty a polsko-litewska Rzeczpospolita po pokoju oliwskim (1660)* [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, pod red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego, Toruń 2002.
- Dyaś B., *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717 (z dziejów instytucji stanowej)*, Toruń 2004.
- *Inflanty w średniowieczu. Władztwa zakonu krzyżackiego i biskupów*, pod red. M. Biskupa, Toruń 2002.
- Kostrzak J., *Narodziny ogólnoinflanckich zgromadzeń stanowych od XIII do połowy XV wieku*, Warszawa–Poznań–Toruń 1985.
- Kuntze E., *Organizacja Inflant w czasach polskich* [w:] *Polska a Inflanty*, pod red. J. Borowika, Gdańsk 1939, „Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego. Seria Balticum”, t. 34, z. 14, s. 1–53.
- Manteuffel G., *Inflanty Polskie poprzędzone ogólnym rzutem oka na siedmowiekową przeszłość całych Inflant*, Poznań 1879 [wersja niemiecka: *Polnisch-Livland*, Ryga 1869]; wyd. II polskie: Manteuffel G., „*Inflanty Polskie*” oraz „*Listy znad Bałtyku*”, pod red. K. Zajasa, Kraków 2009.
- Manteuffel G., *Piltyń i archiwum piltyńskie (z dołączeniem mapy ziemi piltyńskiej z r. 1747)*, Warszawa 1884 (odbitka z „Biblioteki Warszawskiej”).
- Tarvel E., *Stosunek prawno-ustrojowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustrój administracyjny w l. 1561–1621*, „Zapiski Historyczne” 1969, t. 34, z. 1, s. 49–77.
- Ziemlewska A., *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008.

Inflanty and terminological problems

The term „Inflanty” is not precise; it is used to describe a country which is now non-existent but which existed ages ago in the territory of modern Latvia and Estonia. Originally, this territory was inhabited by different Baltic and Finno-Ugric tribes until it was conquered by the Germans who created their colony there. The situation changed dramatically in the 16th century when it was connected with the Reformation and the expansion of the Grand Duchy of Moscow (as well as of other neighbouring countries which became interested in possessing this region). So called “Old Inflanty” started losing its independence and for a short time it was subordinate to Poland. Although this period was short, part of the territory (Duchy of Courland and Semigallia) belonged to Poland until the third partition. That is why the issue of Inflanty takes a special place in Polish history.

Tłumaczyła: Magdalena Śnieć